

Маліновський Е.Ф. Типи простого контактного повтору в сучасній англійській мові [Текст] / Е.Ф. Маліновський // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2004. – № 17. – С. 178-180. – Бібліогр.: 6 назв. – укр.

Папина А.Ф. Текст: его единицы и глобальные категории [Текст] / А.Ф. Папина: Учебник для студентов-журналистов и филологов. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 368 с. – Библиогр.: в конце разделов. – ISBN 5-354-00062-9.

Соколова І.В. Прагматико-комунікативні характеристики категорії повтору в текстах-анонсах [Текст] / І.В. Соколова: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2002. – 19 с.

Тараненко О.О. Повтор [Текст] / О.О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 496.

В статье прослежена эволюция лингвистических взглядов на художественный повтор и его квалификационные признаки. Предложены основные критерии составления типологии повтора и предложена собственная типология повтора с учётом структурно-стилистического критерия, особенностей языкового выражения, специфики линейности, семантического наполнения, точности воспроизведения языковых единиц, функциональных разновидностей, психолингвистического критерия, экспликации, частоты употребления в тексте и др.

Ключевые слова: повтор, типология повтора, стилистическая фигура.

In the article the evolution of linguistics views to artistic repetition and qualifying signs of the repetition are traced. The basic criteria of compilation of the typology of repetition and the own typology of repetition, taking into account structurally-stylistic criterion, features of linguistic expression, specific of linearity, semantic filling, accuracy of reproduction of linguistic units, functional varieties, psycholinguistic criterion, explication, the frequency of use in text is given.

Key words: repetition, tipology of repetition, stylistic figure.

Надійшла до редакції 14 січня 2010 року.

Любомира Гнатюк

ББК 81.2 Ук — 7

УДК 811.161.2'371

ПРАГМАТИЧНІ Й ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ІРОНІЇ ЯК ЗАСОБУ МІЖСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті розглянуто іронію як лінгвістичне явище в структурі прагматики міжособистісного спілкування. Окреслюються функціонально-комунікативні особливості іронічних висловлень, розмежовується іронія як лінгвістичне явище та іронія як стилістичний прийом.

Ключові слова: іронія, опосередковані ілюкції, пресупозиція, максима такту, міжособистісне спілкування.

Функціонально-прагматична модель спілкування передбачає вибір мовленнєвих засобів з наявного фонду для вираження своєї думки найбільш чітко, красиво, вдало для досягнення найбільшого запланованого прагматичного результату. Саме з цією метою, як це прийнято вважати у сучасній прагматично налаштованій лінгвістиці, адресант часто уникає прямих висловлень, надаючи перевагу мовленнєвим актам з дещо завуальованим значенням: виражає свій комунікативний намір нечітко, залишаючи слухачеві право вибору, для “пом’якшення прохань, питань і зауважень або для того, щоб сказати адресату неприємне, уникнувши неприємних наслідків для себе” [Арутюнова 1981: 332]. Дослідники опосередкованих ілюкцій справедливо вважають, що “непрямий мовленнєвий акт може бути комунікативно значно гнучкішим і дієвішим, аніж прямий. У певних ситуаціях буквальный мовленнєвий акт може виявитися недостатньо сильним для досягнення комунікативних цілей, і внаслідок цього в намір мовця входить творення іншого – небуквального мовленнєвого акту” [Бацевич 2004: 55]. Так, скажімо, вислів “Я піду від тебе не пізніше сьомої години”, може бути сприйнятий у відповідних умовах як обіцянка, попередження, погроза, передбачення. У кожному випадку в поєднанні з тією чи іншою ілюкутивною силою буде виражати інший зміст і, таким чином, ми будемо мати справу з різними ілюкутивними актами” [Струк 1992: 8].

Невизначеність, двоїстість сприйняття найбільшою мірою притаманні природі іронії.

Іронія – явище наскрізь прагматичне. Вона являє собою неординарний спосіб формулювання висловлення, в якому має місце “узгодження реплік за їх ілюкутивною функцією, умовами успішності

© Гнатюк Л., 2010

мовленнєвого акту, пресупозиціями, імплікатурами дискурсу” [Падучева 1982: 305], в якому пряме та імпліцитне значення суттєво відрізняються, і, як наслідок, справжній зміст висловлення завжди вгадується адресатом з підтексту.

Прагматичне явище іронії належить чи не до найскладніших і найменш досліджених у ситуаціях повсякденного спілкування. Річ у тім, що донедавна іронія розглядалася лише як стилістичний прийом. Іронія вперше була застосована в ранній грецькій комедії до постаті Ейрона, який виступав повною протилежністю іншого героя, зарозумілого Алазона. Ейрон як позитивний герой постійно тріумфував над підступним Алазоном завдяки вмінню застосувати іронію. У період античності іронія сприймалася як явище негативне. Іронічна двоїстість була немила грекам хоча б тому, що заперечувала основні філософсько-естетичні постулати про гармонію змісту і форми. Суперечливе іронічне висловлення руйнувало гармонію змісту і форми і тому породжувало прикрий дисонанс. Сократівська іронія була скерована проти співрозмовника. Згодом цей тип іронії, залишаючись структурно на зразок сократівської, стає стилістичним прийомом у художній літературі, спрямованим на критику негативних явищ дійсності [Розин 1970: 448].

Сучасні теорії іронії успадкували сутність давніх, особливо такий атрибут іронії як почуття вищості мовця відносно співрозмовника, а пізніше відносно явища дійсності, в якому проявляється протиріччя. У літературознавстві іронія міцно утвердилася як стилістичний прийом, який ґрунтується на протиставленні прямих і переносних значень слова, тобто на одночасній реалізації двох лексичних значень висловлення – прямого, словникового та імпліцитного, контекстуального.

Таке звужене розуміння іронії як літературного прийому знаходить своє відображення як у працях літературознавців, так і в енциклопедіях, літературних зокрема, вітчизняних і зарубіжних. Вітчизняними літературознавцями іронія розглядається як стилістичний засіб: художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення, коли висловлення набуває у контексті протилежного значення, “іронія – таке вираження насмішки, коли зовнішня форма її протилежна внутрішньому значенню” [Абрамович 1979: 161], “іронія залишається прихованою насмішкою, де прихований зміст є запереченням буквального” [Дземидок 1974: 102], “іронія – це вживання слів для позначення протилежного тому, що мається на увазі” [Кнох 1961: 9].

В енциклопедичних визначеннях іронія розглядається як “іносказання, що виражає насмішку чи лукавність, коли слово чи твердження набуває в контексті мовлення значення протилежного буквальному змісту” [Розин 1970: 447], або як “спосіб усного чи письмового вираження думки, при якому значення літературне є протилежне значенню, яке мав на увазі мовець, і метою якого була насмішка, гумор чи сарказм; це літературний прийом, завдяки якому події чи ситуації виглядають протилежними тому, чого очікувалось. Причому особиста оцінка автора обов’язково присутня, хоч не завжди відкрито” [New Webster’s Dictionary and Theasaurus of the English Language 1993: 511].

В останні десятиліття, змінюється підхід до іронії, що виявляється у розмежуванні двох понять: іронії як засобу, стилістичного прийому, і іронії як результату, *іронії-ефекту*, що ґрунтується на іронічному смислі, який створюється низкою різнорівневих засобів мови. Багато сучасних дослідників усвідомлюють, що іронію не можна обмежувати лише відносинами протилежності, а необхідне більш глибоке вивчення цього складного явища. Саме цим викликані спроби відмежувати *іронію-ефект* від іронії як стилістичного прийому. Іронія як стилістичний засіб розглядається лише як один із способів створення іронічного змісту на протигагу *іронії-ефекту*, в якій вбачають “всі випадки виникнення різкої невідповідності між буквальним значенням фрази, речення, всього висловлювання з їх значенням, що витікає з контексту” [Казанская 1980: 47]. Керуючись саме таким підходом, В. Походня відзначає, що для “більшості серйозних письменників, поетів, романістів, драматургів, іронія зараз набагато рідше виявляється стилістичним чи драматичним прийомом, який вони можуть застосовувати на власний розсуд: набагато частіше це спосіб мислення, що непомітно виник як загальна тенденція нашого часу” [Походня 1989: 4].

Однак, попри вагомі дослідження прагматики іронії в працях сучасних дослідників, зокрема, Ф. Бацевича (здійснив класифікацію комунікативних девіацій, пов’язаних з використанням іронії в мовленнєвій діяльності) [Основи комунікативної девіатології], Т. Космеди (розглянула іронію як носія аксіологічного значення з метою вираження негативної оцінки у структурі речення [Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики], С. Походні (запропонувала схему реалізації іронічного смислу в тексті) [Языковые виды и средства реализации иронии], Дж. Ліча (впровадив *принцип іронії* в умовах інтерперсональної комунікації) [Принципи прагматики] *та ін.*, все ж і надалі іронія продовжує сприйматися як явище негативне, як-от: “насмішка, глузування, прихований глум” [Українська мова: Енциклопедія 2000: 214], чи окреслення *принципу іронії* (Дж. Ліч) таким, що паразитує на принципах спілкування: *принципі кооперації* та *принципі ввічливості*. На думку британського вченого, *принцип іронії* “дає можливість мовцеві вести себе неввічливо, хоча зовні видається, що він чинить ввічливо” [Leech 1983: 142].

Тому потреба системного аналізу іронії як засобу міжособистісного спілкування з позицій піднесення ефективності інтерперсональної комунікації вмотивовує **актуальність нашого дослідження**. У зверненні уваги на прагматичні й функціонально-комунікативні параметри *іронії-ефекту* полягає **новизна**, а **практична вагомість** запропонованої роботи визначається безпосереднім зв’язком результатів дослідження із піднесенням ефективності міжособистісного спілкування. **Теоретичне значення** дослідження окреслюється тим, що

отримані результати сприяють глибшому розумінню прагматичних і функціонально-комунікативних чинників у спілкуванні.

Мета дослідження – розглянути іронію як один із способів світосприймання носія прагматичного значення з метою піднесення ефективності у спілкуванні окреслює виконання таких конкретних **завдань**: розкрити суть *іронії-ефекту*, виявити відмінності між іронією та іншими формами комічного, проаналізувати механізм реалізації іронічного змісту у ситуаціях повсякденного спілкування, оцінити вплив іронічних висловлень на досягнення запланованого результату.

Невизначеність, двоїстість сприйняття дуже притаманні природі іронії, адже вона саме для того й вживається, щоб завуалювати справжній намір мовця, зробити його нечітким, відкритим для різних інтерпретацій, що дає змогу комунікантові висловити свою оцінку щодо того чи іншого явища дійсності, не кажучи цього вголос. Така властивість *іронії-ефекту*, з одного боку, виключає можливість співбесідника захищатися, що попереджує будь-які комунікативні девіації. З іншого боку, мовцю залишається право коли завгодно *відступити* від первинного наміру, що також сприяє успішній реалізації комунікативного акту.

Іронічні висловлення мають особливо високий ступінь прагматичної невизначеності, “коли задається така ситуація, за якої виникає повний незбіг між пропозиційним змістом висловлювання і його мовленнєвим змістом” [Космеда 2000: 3]. Наприклад, у ситуації, коли когось сповіщають, що у нього вкрали автомобіль, а він реагує словами *Саме цього я власне хотів!* або коли всі друзі по черзі відмовляють допомогти, а хтось вигукує щось на зразок *Які в мене хороші друзі!* (нещирість може бути більшою чи меншою мірою очевидна), виступає грубе порушення максим спілкування: кількості, доречності, манери, а ще частіше максими якості.

Співрозмовник, висловлюючи іронічні репліки на зразок вищенаведених, насправді може мати на увазі щось зовсім протилежне тому, що звучить, як-от: *Це саме те, чого я не хотів!* або *Які в мене погані друзі!* Протиріччя – висловлення суті шляхом свідомого її заперечення, яке передається через різницю між планом вираження і планом змісту, лежить в основі прагматичної сутності іронії. Іншою характерною рисою цього наскрізь прагматичного явища є почуття вищості мовця відносно предмета мовлення, в якому проявляється протиріччя. Іронія – явище глибоко суб’єктивне: у свідомості іроніста з’являється нова оцінка явища, нова якість, що ґрунтується на яскраво усвідомленій невідповідності експліцитного плану вираження і імпліцитного плану змісту. Експліцитний план вираження приховує підтекстову роздвоєність, існування іншого глибинного прагматичного значення і це, своєю чергою, дає змогу мовцю відсторонитися від предмета чи явища і тим самим втілити в підтексті суб’єктивно-оцінну модальність. Сучасні дослідники іронії відзначають: “У випадку іронії між узуальним та оцінювальним значенням виникають відносини невідповідності, протиріччя, що породжує суб’єктивно-оцінну модальність. Створення іронічного смислу викликано інтенцією автора виразити свій стосунки до дійсності непрямым, опосередкованим шляхом; відсторонитися від ситуації, поглянути на неї з боку, тобто оцінити ситуацію, формально не роблячи цього” [Походня 1989: 112].

Аксіологічний потенціал породжується реакцією суб’єкта на спостережувані події. Дослідниця Н. Арутюнова наголошує “на особливій ролі мовця чийми інтересами і поглядами зумовлена оцінка, яка позбавлена параметру об’єктивної істинності” [Арутюнова 1988: 51].

Отже, невідповідність між змістом висловлення і його формою, а також авторська оцінка щодо предмета іронізування є неодмінними атрибутами внутрішньої прагматичної сутності іронії.

Обмежуючи іронію – стилістичний прийом лише відношеннями протилежності, що означає одночасну реалізацію двох протилежних лексичних значень, словникового і контекстуального, літературознавці, як вітчизняні, так і західні, протягом довгого часу розглядають іронію, разом з іншими літературними прийомами, такими, як гумор, жарт, сатира, кепкування, сарказм тощо, в групі комічного. Літературознавець Б. Дземідок, вирізняючи характерною рисою комізму протиріччя між явищем і очікуваннями слухача, виділяє дві форми комічного – гумор і сатиру [Дземідок 1974: 87-88]. Інший літературознавець Л. Тимофеев окреслює гумор як заперечення часткового, другорядного, а сатиру як заперечення загального і основного, знову ж таки вказуючи на відношення протилежності. Зараховуючи іронію до сатири, різницю між гумором та сатирою вчений вбачає в емоційному ставленні мовця до висміюваного предмета чи явища і посиленню критики. У гуморі мовець, як підкреслює Л. Тимофеев, симпатизує явищу чи предмету, хоч й вказує на певні недоліки. Однак, якщо недоліків є вже надто багато, що перешкоджає адресанту симпатизувати, авторська оцінка “мусить прибрати вже суворіший характер і змушує перейти до сатири”. Учений виокремлює два типи іронічних висловлень: власне іронію і сарказм (*зла іронія*). Розглядаючи іронію в групі комічного, Л. Тимофеев звертає увагу на агресивність іронії у порівнянні, наприклад, з добродушним гумором: “Гумор, то жарт. Іронія – то вже насмішка” [Тимофеев 1966: 386-387]. У сучасного дослідника В. Передерія теж вказується на те, що “коли іронічна насмішка стає злостью, знущальною, її називають сарказмом” [Передерій 1979: 439].

Механізм створення іронічного змісту характеризується наявністю *прихованого значення*, яке вступає в протиріччя з буквальним значенням висловлень. Іронія, на нашу думку, сприяє реалізації висловлень з підтекстом *прихованої насмішки* і слугує певною мірою піднесенню ефективності міжособистісного спілкування. З іншого боку, наявність протиріччя у змісті в ситуаціях жарту, кепкування чи відкритого глузування виражається *відкрито* і не створює жодного іронічного змісту, а створює швидше гумористичний ефект, прикладом чого є ситуація, описана нижче.

Через село Гомін-Цибуню проїжджала якась велика військова частина. Солдати чомусь зупинились біля

школи, з якої саме на перерву повибігали діти, щоб подивитися на здоровенних військових собак. Вийшла подивитись і Килина. Рудобровий старшина несподівано зачіпає Килину, виявляючи бажання поглузувати з неї. Він називає дівчину своєю нареченою і обіцяє приїхати в Гомін-Цибулю свататися до неї після служби в армії.

Старшина: *Слухай, ти мені подобається, то я у вашу Гомін - Цибулю приїду після армії свататись.*

Килина: *Приїжджай.*

Старшина: *А щоб тебе не вкрали до мого приїзду, то лишу тобі цього пса. Хай стереже тебе.*

Килина: *Мене й без пса ніхто не вкраде.*

Старшина: *А ти не зарікайся, все може бути. Вовком звати його. Вовк приболів у дорозі, ти й доглянь. Хай стереже мою наречену. Може, в неї очуняє, бо в нас однаково здохне* (Гуцало Євген “Дівчата на виданні”).

Розмова між старшиною і Килиною сприймається як глузування. Про те, що це є саме так, свідчать пресупозиції комунікативного акту: старшина, випадково проїжджаючи селом зі своєю частиною, зачіпає Килину, а собаку залишає тільки тому, що той прихворів і може здохнути в дорозі. Старшина звертається до лейтенанта: *Віддати! Хай стереже мою наречену. Може в неї очуняє, бо в нас однаково здохне.*

Підтекст глузування створюється через відкрите протиріччя між тим, що мовець висловлює, і тим, що насправді відбувається: *“молоденький, пухкогубий лейтенантик, і не глянувши на Килину, махнув рукою, дозволяючи: мовляв, хай бере, хоч не нам доведеться закопувати в землю”*.

У вищенаведеній ситуації добродушне глузування старшини сприймається як невивічене і занадто фамільярне в стосунках до незнайомої людини, тому що дистанція, дозволена максимою такту, порушена.

Інший випадок ілюструє порушення елементарних правил міжособистісної комунікації через вживання сарказму (*злосливого глузування*).

Персонаж повісті Івана Франка “Перехресні стежки” Валеріан Стальський злосливо глузує зі своєї дружини Регіни. Ось фрагмент їхньої розмови.

Регіна: *Слухай, Валеріане, се не може так далі бути.*

Стальський: *Що таке?*

Регіна: *Ти знаєш що. Або я твоя жінка, або ні.*

Стальський: *Ну, і що з того?*

Регіна: *Мусиш відправити Орисю.*

Стальський: *Мушу? Не бачу того мусу.*

Регіна: *Я не можу з нею жити в однім помешканні.*

Стальський: *Ти й не жиєш. Ти жиєш у покою, а вона в кухні.*

Регіна: *Я не можу терпіти, щоб вона довше була в кухні.*

Стальський: *Зле варить?*

Регіна: *Одної хвили не стерплю, щоб обік мене жила в домі наложниця могого мужа.*

Стальський: *Ну, ну! Наложниця! Пощо зараз таке погане слово? Хіба вона наложниця? Служниця, та й годі. Кому яке діло до того, яку службу сповняє вона?*

Комунікант (Стальський) грубо глузує зі своєї дружини. Байдуже вдаючи, що не розуміє, що трапилось на зразок *Що таке?, Ну, і що з того?,* суб’єкт спілкування порушує максимум якості. А цинічні питання *Зле варить?, Кому яке діло до того, яку службу сповняє вона?* свідчать про грубе порушення мовцем моральних норм у стосунку до близької людини, і тим самим – максимум такту.

Отже, кепкування чи злосливе відкрите глузування, в яких насмішка є очевидною, порушують елементарні етикетні норми і тому не сприяють увічливому спілкуванню.

Іронія сприяє реалізації висловлень з підтекстом прихованої насмішки і слугує певною мірою піднесенню ефективності міжособистісної комунікації. Ще Аристотель звертав увагу на те, що людині, добре вихованій, більше личить іронія, ніж блазнювання; людина, яка іронізує, жартує, щоб бавити саму себе, блазень – щоб бавити інших [цит. за: Łaguna 1984, Розин 1970].

Прикладом цього може слугувати описана нижче ситуація.

Доктору Рафаловичу, персонажу повісті Івана Франка “Перехресні стежки”, хочеться якнайшвидше позбутися товариства набридливого співрозмовника Стальського, котрого “балакання псувало йому пообідній гумор”. З цією метою мовець (Рафалович) застосовує непрямі іллокуції, іронію, зокрема. Простежмо їхню розмову.

Рафалович: *Але я не хотів би забирати вам час.*

Стальський: *Але ж прошу! Що мені з ним робити! Додому не хочеться йти, а канцелярія не втече.*

Рафалович: *Значить і ви кавалер, коли вас не тягне додому?*

Стальський: *О, не вгадали! Я жонатий, уже десять літ. Але моя жінка ге-ге-ге – уцивілізована настільки, що не скаже мені нічого.*

Рафалович: *То, певно, її тут нема, виїхала десь на село?*

Стальський: *Ні, пане, сидить дома.*

Рафалович: *Ну, то, може німа, – вибачайте, що так скажу.*

Стальський: *Ні, не німа.*

Рафалович: *Ну, в такім разі се якась ідеальна жінка. Перший раз чую про жінку, котра може нічого не сказати мужеві, коли не прийде в пору на обід.*

На шляху досягнення поставленої комунікативної мети – позбутися набридливого співрозмовника, адвокат Рафалович застосовує передусім загальновідоме прагматичне кліше *не хотів би забирати вам час з іллокутивним змістом хочу закінчити розмову*. Для більш тактовного співбесідника, ніж Стальський, застосування згаданого ввічливого кліше у формі непрямой іллокуції було б більше ніж достатньо, щоб зрозуміти іллокутивну силу висловлення і водночас комунікативний намір адресанта. Та у випадку офіціала так не сталося. Це змушує меценаса Рафаловича конкретизувати свій первинний намір більш радикально.

Іронічний підтекст реплік мовця (Рафаловича) на зразок *і ви кавалер, коли вас не тягне додому; певно її тут нема, виїхала десь на село; то, може, німа; се якась ідеальна жінка* тощо підсилюється в міру того, як слухач (Стальський) вперто не хоче розуміти “між рядків” комунікативної інтенції інтерлокутора. Вибраною комунікативною стратегією із застосуванням непрямих іллокуцій та іронічного підтексту адресант (Рафалович) досягає поставленої мети, про що свідчить перлокутивний ефект комунікативного акту, виражений висловлюванням *попрощався зі Стальським і пішов до свого готелю*.

У наведеній ситуації можна говорити про застосування мовцем (Рафаловичем) комунікативної тактики етикетного, неконфліктного спілкування. Дотримуючись максими такту комунікант відкрито не демонструє бажання позбутися товариства набридливого співрозмовника, а докладає зусиль приховати свій комунікативний намір. У такий спосіб, висловлюючи свої відчуття в завуальованій формі (непрямі іллокуції, іронія), адресант не ризикує поспувати своїх стосунків з адресатом.

Про ефективність застосування іронії у ситуаціях міжособистісного спілкування свідчить ще один приклад.

Сергій, персонаж драматичного твору О. Коломійця “Убий лева”, виходить ненадовго, щоб купити щось повечеряти. Його приятель Володя залишається сам. Коли Сергій через деякий час повертається, то він здивовано-спантеличено спостерігає інтимну сцену: Володя обіймає та цілує Надійку. Знайомлячись із Сергійком, Надійка представляється дружиною Володі. Сергій розгублюється на хвилину, а потім, щоб якось вийти з незручної ситуації, починає іронізувати: “Дуже приємно! Виходив від холостяка, а повернувся за п’ятнадцять хвилин у сім’ю! Уже й розписався, і весілля відбулося за якихось п’ятнадцять хвилин! Можна внести в книгу рекордів! Таке й гномику не під силу.”

Іронічність ситуації підсилює імпліцитна інформація, пов’язана з пресупозицією згаданого комунікативного акту: саме перед приходом Надійки Володя з Сергієм, обговорюючи питання одруження, доходять спільного висновку, що їм ще варто зачекати:

Сергій: *Ти добився квартири – може, надумав одружуватися?*

Володя: *Як і ти – зачекаю.*

Раптова зміна Володиного рішення відбувається в момент кількахвилинної відсутності Сергійка, коли в кімнату несподівано заходить Надійка і заявляє: *“Я, Володю, надумала нікуди вже від тебе не їхати, будемо одружуватися. Будемо?”*

Розгублений Володя погоджується: *“Будемо”* (дотримання комунікантом максими згоди).

Важко уявити собі кращий етичний вихід із ситуації, що склалася, ніж той, запропонований інтерлокутором (Сергійком): дотримуючись максими такту, ховає свою спантеличеність у формі іронічних висловлень на зразок *Виходив від холостяка, а повернувся у сім’ю; уже й розписався, і весілля відбулося; Таке й гномику не під силу* тощо.

Цікавою є наявна в межах наведеного комунікативного акту імпліцитна інформація, виражена висловлюванням *Таке й гномику не під силу*, пов’язана передусім з мікропресупозицією (ситуативною), прагматичний зміст якої відсилає до попередніх розмов приятелів. Прагматична пресупозиція висловлення *гномик* пояснює вживання його в значенні *впливова особа*. Відсутність прагматичної пресупозиції або ігнорування її перетворювало б повідомлення Сергійка *Таке й гномику не під силу* на недоречне.

Отже, недостатня інформативність непрямих іллокуцій могла б призводити до комунікативних девіацій. Як справедливо відзначають лінгвісти, натяк як опосередкована форма інформування є комунікативно невдалим, якщо у висловлюваннях, “що формують натяк, відсутня необхідна в умовах конкретної комунікативної ситуації інформація для розпізнавання адресатом інтенцій (іллокутивних сил) мовця або розуміння змісту, який останній хоче передати” [Бацевич 2000: 170-171].

У проаналізованих ситуаціях прихований зміст іронічних висловлень не зводиться тільки до заперечення буквального змісту, як це традиційно розглядалося у літературознавстві. Іронічний зміст проаналізованих іллокуцій створюється не так через протиставлення, як завдяки *невідповідності* між прямим змістом висловлень і їх справжніми прихованими значеннями. *Невідповідність* більше відповідає природі іронії, ніж *протилежність*, де прихований зміст не завжди є запереченням буквального.

Проаналізований ілюстративний матеріал засвідчує, що у випадках – чи то добродушного кепкування, чи злосливого глузування – насмішка є очевидною, що є грубим порушенням максими такту. Глузування порушує норми ефективного міжособистісного спілкування, а *принцип іронії* сприяє у більшості випадків реалізації вдалих комунікативних активів.

Ще один важливий аспект цієї проблеми. Ми не можемо погодитися з традиційним визначенням літературознавцями сарказму: “коли іронічна насмішка стає злою, знущальною, її називають сарказмом” [Передерій 1979: 439], або сарказм – “зла іронія, в’їдливе, нещадне, злосливе іронізування” [Тимофеев 1966:

310], а розглядаємо цю форму неввічливої мовленнєвої поведінки як *злосливе глузування*, тому що брутальна насмішка у висловленнях сарказму є відкритою, а не прихованою. Крім того, “сарказм завжди нещадний, сатиричний, тоді як іронія засвоює м’які умиротворюючі тона” [Розин 1970: 447].

Таким чином, *іронія-ефект* сприяє етикетній неконфліктній мовленнєвій поведінці. Такий підхід щодо іронічних висловлень у світлі непрямих іллокуцій та стратегічної двозначності з метою виявлення ввічливості, хоч і не є чимось зовсім новим, бо сягає своїми коренями епохи античності (ще Аристотель радив іронічний спосіб висловлювання, притаманний добре вихованій людині [цит за: Łaguna 1984, Розин 1970]), ще не знайшов достатнього відображення в сучасній лінгвістичній літературі. Переоцінка явища іронії згідно з функціонально-прагматичною моделлю спілкування ще чекає на своє глибоке дослідження. У сучасній прагматично налаштованій лінгвістиці виникає потреба дослідити власне мовленнєві механізми природи іронії, інтерпретуючи її як комунікативний засіб приховання адресантом первинного наміру, який дає змогу мовцю, з одного боку, стати осторонь оцінюваного явища, з іншого боку, виразити суб’єктивно-оцінну модальність у формі непрямих іллокуцій, що попереджує невдачі у спілкуванні і сприяє успішності комунікативних актів.

Література

- Абрамович 1979: Абрамович, Г. Л. Введение в литературоведение [Текст] / Г.Л. Абрамович. – М.: Наука, 1979. – 352 с.
- Арутюнова 1988: Арутюнова, Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт [Текст] / Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 340 с.
- Арутюнова 1981: Арутюнова, Н.Д. Фактор адресата [Текст] / Н.Д.Арутюнова // Изв. АН СССР.СЛЯ. – 1981.– № 4. – С. 356-367.
- Бацевич 2000: Бацевич, Ф.С. Девіації, пов’язані з комунікативною компетенцією мовців [Текст] // Ф.С. Бацевич Основи комунікативної девіатології. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – С. 144-204.
- Бацевич 2003: Бацевич, Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики [Текст] / Ф.С. Бацевич. – Львів, 2003. – 277 с.
- Бацевич 2004: Бацевич, Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики [Текст] / Ф.С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
- Вандервекен 1990: Вандервекен, Д. Небуквальные речевые акты [Текст] / Д. Вандервекен // Концептуализация и смысл. – Новосибирск, 1990. – С. 31-61.
- Вежбицкая 1986: Вежбицкая, А. Речевые акты [Текст] / А. Вежбицкая // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 16. – С. 251-275.
- Гак 1998: Гак, В.Г. От ситуации к высказыванию [Текст] / В.Г. Гак Языковые преобразования. – М.: Языки русской культуры, 1998. – С. 199-263.
- Дземидок 1974: Дземидок, Б.О. О комическом [Текст] / Б.О. Дземидок. – М.: Просвещение, 1974. – 124 с.
- Загнітко 2002: Загнітко, А.П. Актуальні проблеми сучасної української лінгвістики [Текст] / А.П. Загнітко. – Донецьк: Вид-во Донецьк. Ун-ту, 2002. – 45 с.
- Загнітко 2006: Загнітко А.П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум: Наук.-навч.посіб [Текст] / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 289 с.
- Загнітко 1997: Загнітко, А.П. Текст як лінгвістична категорія [Текст] / А.П. Загнітко (укл.) // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – 1997. – Вип.3. – С. 106-133.
- Загнітко 2007: Загнітко, А.П. Сучасні лінгвістичні теорії: Монографія [Текст] / А.П. Загнітко. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2007. – 219 с.
- Казанская 1980: Казанская, Г.П. Некоторые стилистические приемы создания эффекта иронии в портретных характеристиках романа С.Ричардсона “Клариса Гарлоу” [Текст] / Г.П. Казанская // Вопросы стилистики английского языка. – М., 1980. – Вып. 155. – С. 47-52.
- Космеда 2000: Космеда, Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки [Текст] / Т.А. Космеда. – Львів, 2000. – 349 с.
- Падучева 1982: Падучева, Е.В. Прагматические аспекты связности диалога [Текст] / Е.В. Падучева // Изв. АН СССР СЛЯ. – 1982. – №4. – С. 305-313.
- Передерій 1979: Передерій, В.Ф. Іронія в естетичі [Текст] // Українська Радянська Енциклопедія. – 2-е видання. – К.: Гол. ред. укр. рад. енцикл., 1979. –Т.4. – С. 439.
- Походня 1989: Походня, В.Н. Языковые средства выражения иронии [Текст] / В.Н. Походня. – К.: Наук. думка, 1989. – 124 с.
- Розин 1970: Розин, Н.П. Ирония [Текст] / БСЭ. – 3-е изд. – М., 1970. – Т.10. – С. 447-448.
- Струк 1992: Струк, Т.М. Взаємовідношення семантичної та прагматичної структур висловлювання [Текст] / Т.М. Струк // Іноземна філологія. – Львів, 1992. – Вип. 103. – С. 3-8.
- Тимофеев 1966: Тимофеев, Л.И. Основы теории литературы [Текст] / В.Н. Походня. – М.: Просвещение, 1966. – 478 с.
- Українська мова: Енциклопедія 2000: Українська мова: Енциклопедія [Текст] / Ред. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр.енцикл., 2000. – 752 с.

- Knox 1961: Knox, N. The Word "Irony" and its Context [Text] / Knox N. – Durham (N.C.): Duke University Press, 1961. – 258 p.
- Łaguna 1984: Łaguna, P. Ironia jako postawa i jako wyraz (z zagadnień teoretycznych ironii) [Text] / Łaguna P. – Kraków: Wydawnictwo Literackie Kraków-Wrocław, 1984. – 91 s.
- Leech 1983: Leech, G. Principles of Pragmatics [Text] / G. Leech – London: Longman, 1983. – 250 p.
- New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language [Text] – Danbury: Lexicon Publications, Inc., 1993. – 1284 p.
- Searle 1975: Searle, J. Indirect Speech Acts [Text] / J. Searle // Syntax and Semantics. Speech Acts. Ed. by P. Cole and J. Morgan. – New York: Academic Press, 1975. – Vol.3 – P. 59-82.
- Tanaka 1996: Tanaka, N. The Pragmatics of Uncertainty [Text] / N. Tanaka // Pragmatics and Language Learning. Ed. Bouton L. – 1996. – № 7. – P. 119-141.

Джерела

- Гуцало 1996: Гуцало, Є. Твори в п'яти томах: Повісті [Текст] / Є. Гуцало. – К.: Дніпро, 1996. – Т.2. – 461 с.
- Коломієць 1985: Коломієць О. Убий лева! Сторінки буття [Текст] / О. Коломієць. – К.: Мистецтво, 1985. – 52 с.
- Франко 1979: Франко І. Перехресні стежки [Текст] / І. Франко Зібрання творів: У 50-томах. – Т. 20. Повісті та оповідання. – К.: Наук. думка, 1979. – 482 с.

В статье рассмотрена ирония как лингвистическое явление в структуре прагматики межличностного общения. Очерчиваются функционально-коммуникативные особенности иронических высказываний, разграничиваются ирония как лингвистическое явление и ирония как стилистический приём.

Ключевые слова: ирония, опосредствованные иллокуции, пресуппозиция, максима такта, межличностное общение.

The article is focused on the indirectness as the strategy of interpersonal communication and on the role of such a traditional stylistic device as irony in the hinting strategy. Moreover, a distinction between irony as the linguistic phenomenon and as a stylistic device has been suggested.

Key words: irony, indirect illocution, presupposition, Tact Maxim, interpersonal communication.

Надійшла до редакції 21 січня 2010 року.

Юрій Дорофеев

ББК А45=81-923

УДК 81'42: 81'37

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ МОДИФИЦИРОВАННЫХ ФОРМ И ЗНАЧЕНИЙ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ В ТЕКСТЕ

У статті розглядаються процеси утворення оказіональних одиниць у текстах продуктивної семантики з погляду функціональної обумовленості мовленнєвої діяльності людини. Доводиться необхідність враховувати роль структурних та семантичних особливостей окремих одиниць у процесах репрезентації і категоризації індивідуального досвіду носіїв мови.

Ключові слова: текст, антропоцентризм, досвід, семантична аномалія.

В последние десятилетия развитие языкознания «было отмечено вполне определённым переключением внимания многих лингвистов с вопросов, касающихся того, «как устроен язык», на выяснение того, «как он функционирует» [Булыгина, Шмелев 1997: 244]. Поэтому тезис о том, что именно в деятельности человека «следует искать источник возникновения средств производства языка» [Звегинцев 2008: 158], сегодня не подвергается сомнению. Когда говорят о творческой деятельности, основанной на языке, то «имеют в виду прежде всего способность человека каждый раз заново порождать завершённое оригинальное высказывание из стандартных строевых элементов» [Караулов 2006: 240]. Однако, как отмечает Ю.Н. Караулов, «По мере формирования языковой личности и овладения языком происходит усиление лексикализации, т.е. становится прецедентным, а значит, предсказуемым грамматическое поведение каждого слова, и ослабление грамматикализации, т.е. ограничение возможностей к свободной комбинаторике» [Караулов 2006: 160]. Таким образом, творческое начало при организации всегда обусловлено навыками использования языковых средств, их упорядочения в рамках текста, но овладение языком предполагает усвоение некоторых конвенциональных приемов построения речи, что значительно ограничивает проявление речетворчества.

Текст как система, следовательно, может рассматриваться двояко: с одной стороны, как реализация конвенциональной по своей сути языковой системы, а с другой, как отражение фактов объективной